

**VLAAMSE MINIATUREN
VOOR VAN EYCK**

(ca. 1380 - ca. 1420)

CATALOGUS

Cultureel Centrum Romaanse Poort, Leuven
7 september - 7 november 1993

UITGEVERIJ PEETERS

LEUVEN

1993

kleine gaatjes aan te brengen op de contouren van de te reproducere motieven. De doorgeprikte gaatjes zijn zichtbaar op de versozijde van het folio en kunnen zodoende gemakkelijk gekopieerd worden.

Lit.: *Catalogue of Western Manuscripts and Miniatures*, Londen, Sotheby's, 13.12.1976, kavel nr. 67; J.P.J. BRANDHORST en K.H. BROEKHUIJSEN-KRUIER, *De verluchte handschriften en incunabelen van de Koninklijke Bibliotheek*, 's-Gravenhage, 1985, p. 94, nr. 370; SMEYERS en CARDON, 1991, p. 96, nr. 67.

Tent.: A. S. KORTEWEG, *Middeleeuwse handschriften*, in *Accoord. C.R. Een keuze uit de bijzondere aanwinsten verworven tijdens het bibliothecariaat van C.R. Reedijk*, 's-Gravenhage, 1980, p. 25, 40-41, nr. 17; J. STORM VAN LEEUWEN, *De collectie boekbanden*, in *loc. cit.*, p. 151-192; *Schatten*, 1980, p. 175, nr. 70; *Treasures*, 1980, p. 92-95, nr. 70; *Birgitta van Zweden 1303-1373. 600 jaar kunst en cultuur van haar kloosterorde*, Uden, 1986, p. 98, nr. 17.

D.V.

54 (43). GETIJDEN- EN GEBEDENBOEK. – Zuid-Vlaanderen, ca. 1400.

Arras, Bibliothèque municipale, ms. 822 (a.c. 513).

Codex; perkament; 127 folia; blad en bladspiegel resp. 165 x 118 mm en 88 x 57 mm; 1 kolom, 16 regels. Latijn; gotisch boeckschrijft (fol. 127: andere hand); 17 niet ingevoegde miniaturen, meerdere miniaturen ontbreken (bij de metten, priem en sext van de Mariagetijden); initialen van 1 à 4 regels in blauw, rood of goud met eventueel vignettes of filigraan in het oog; regelvullingen; randversieringen: gouden staaf met slingerend rood en blauw rankwerk, waaruit rode en blauwe wijngaardbladeren ontspruiten; op de benedenhoek maakt de staaf een boog, waarbinnen een bloemetje; aan de binnenmarge fijnere penwerkranken met gouden bladeren. Fol. 78: *Votre bonne et léale commère Jenine de Halewin* (ca. 1500); in het bezit van de Sint-Vaastabdij te Atrecht, fol. 1: *Bibliotheca monasterii S. Ved. Atreb.* Niet-originele band van wit-geel leder over karton. – Afb. 57.

Het handschrift bevat voornamelijk Latijnse teksten. Verschillende hiervan worden ingeleid door een Nederlandse rubriek. Eén daarvan, bij het *Obsecro te*, bevat een kort exempel over een abdis, aan wie op haar sterfbed duivels verschijnen. Deze slaan op de vlucht als ze het *Obsecro te* bidt, waarna Maria verschijnt, temidden van een schare zingende engelen. Deze maakt aan de abdis het uur van haar dood bekend, opdat ze goed voorbereid zou sterven. Deze rubriek heeft mogelijk een Vlaamse herkomst, en gaat in veel Zuidnederlandse handschriften vooraf aan de vertaling van het *Obsecro te* (Brugge, Grootseminarie, ms. 72/175; zie nr. 16, en Parijs, Bibl. de l'Arsenal, ms. 565; zie nr. 13). Alleen in dit handschrift gaat het vooraf aan de Latijnse tekst. Een Latijns voorbeeld van de rubriek is tot op heden onbekend.

Naast de rubrieken staan er ook Nederlandse gebeden in deze codex. Eén daarvan is de Westvlaamse berijmde vertaling van *Douce dame de misericorde*, een Frans prozagebed over de Vijftien Vreugden van Maria. De Franse tekst is in een zeer groot aantal handschriften overgeleverd, maar ook de vertaalde tekst kende een ruime verspreiding, vooral in Vlaanderen (b.v. in Parijs, Bibl. de l'Arsenal, ms. 565 en Leuven, Univ. Bibl., ms. 2). De Nederlandse teksten in dit manuscript zijn in een sterk Westvlaams gekleurd dialect geschreven. De kalender is eveneens in het Nederlands gesteld.

Afb. 57. – *Kroning van Maria*, verluchte bladzijde uit Getijdenboek, Zuid-Vlaanderen, ca. 1400. – Arras, Bibliothèque municipale, ms. 822 (a. c. 513), fol. 51v.

Dit Getijdenboek vormt een tweede exponent van pre-Eyckiaanse miniatuurkunst in het huidige Frans-Vlaanderen. Merkwaardig is de aanwezigheid van twee volledige cycli van de Passie en van de Kindsheid ter illustratie van resp. de Kruis- en de Mariagetijden.

Een nauwkeurige lokalisatie van het handschrift blijft moeilijk: de kalender wijst op een algemene Zuidvlaamse bestemming, met in het rood *Loy* [Eligius] (25.6), *Omaer* (9.7), *Denis* [Dyonisius] (9.10), *Brixis* (13.11), *Clement* (23.11), *Nichasis* (14.12). De aanwezigheid van Bavo duidt niet noodzakelijk een Gentse origine aan: het feest wordt inderdaad in het zwart aangeduid, wat betekent dat het niet plechtig werd gevierd zoals in de Scheldestad. De litanieën wijzen in dezelfde Zuidvlaamse richting. Ook Pharaïdis mag niet te vlug verbonden worden met Gent. Ze werd immers ook vereerd in Artesië. Het liturgische gebruik biedt ook geen definitief antwoord: doordat de getijden van metten, priem en sext ontbreken, blijft het moeilijk te bepalen. De antifoon en het kapittel van de noon (evenals het kapittel voor het *Nunc Dimittis*) wijzen naar Terwaan, maar een ernstige lokalisatie kan zich niet baseren op zulke oppervlakkige analyse. Er dient trouwens opgemerkt dat een Getijdenboek ten gebruike van Terwaan, nu bewaard in Parijs (Bibl. nat., ms. lat. 1194), voorzien is van een kalender in het Frans, met een duidelijk andere structuur van feesten. Ondanks het feit dat het hier besproken boek het eigendomsteken van de Sint-Vaastabdij in Atrecht bevat, toont een vergelijking met een Getijdenboek ten gebruike van deze stad (Arras, Bibl. mun., ms. 226 (a.c. 898)) duidelijk aan dat het liturgische gebruik van de kleine Mariagetijden niet Atrechts is. Het probleem van de lokalisatie blijft dus hangend.

Zonder die vaste gegevens blijft dan ook de stilistische bespreking een tamelijk riskante onderneming, des te meer aangezien dit gebedenboek een aparte plaats bekleedt in het corpus van pre-Eyckiaanse miniaturen. Kuhn sprak met enige reserve over dit handschrift als een exponent van de post-Engelse periode van de Beaufortmeester. Deze stelling is niet houdbaar: vergelijkingen tonen duidelijk aan dat het hier gaat om twee totaal verschillende handen. Zowel de gezichtstypes als de randversiering en de lay-out van het boek behoren tot twee aparte strekkingen. Ook het kleurgebruik is drastisch anders: de zachte en harmonieuze tinten van de Beaufortmeester worden hier vervangen door naast elkaar aangebrachte kleuren in scherp contrast. Het palet is beperkter: fel contrasterende diepblauwe, rode en okerachtige tinten. De „agressieve” stijl van de meester van het hier behandelde manuscript wordt verder gekenmerkt door een vrij lineaire, ruwe tekening. Het modelé is eveneens hoofdzakelijk lineair. De artiest slaagt er niet in de drapering te modelleren met kleuren. De diepblauwe mantel van de Maagd is er een goede illustratie van: het gaat om één monoliete en donkere oppervlakte zonder reliëf. De gezichten zijn plat, stereotiep, de gebaren karikaturaal. Er bestaat een schril contrast tussen de tweedimensionaliteit van de abstracte achtergronden, de bladgouden aureolen en de lichamen enerzijds, en anderzijds het streven naar modellering in de gewaden en draperingen. Ook de doornachtige, distelvormige randversieringen dragen bij tot het ietwat terugstotend aspect van de miniaturen.

De algemene opmaak is Frans (halfbladminiatuur met onderaan een initiaal en tekst). Bepaalde aanknopingspunten verbinden ook dit produkt met pre-Eyckiaanse,

vermoedelijk Noordfranse boeken. De randversiering sluit b.v. aan bij volgende handschriften: Brussel, Kon. Bibl., ms. II 7381, Picardië ?; Novà Říše, Norbertijnenabdij, ms. 12, Noord-Frankrijk ?; Baltimore, Walters Art Gallery, Ms. W. 215, Zuid-Vlaanderen of Noord-Frankrijk; Oxford, Bodleian Libr., Ms. Rawl. liturg. e. 32, zie nr. 25). Verwante achtergrondmotieven komen ook voor in Oxford, Bodleian Libr., Ms. Jesus College 32, een handschrift toegeschreven aan de Ushawgroep, of in New York, Pierpont Morgan Libr., Ms. M. 439, verbonden met de Daniël Rijmmeester. De „hoekige” stijl van de codex Arras, Bibl. mun., ms. 822 heeft daarentegen geen equivalent binnen het corpus. Door de tweeslachtigheid van zijn stijl, blijft dit boek een ambigu en problematisch geval zolang er geen systematisch onderzoek wordt gevoerd naar de doorsnee laat-14de-eeuwse produktie van verluchte handschriften in Noord-Frankrijk en Frans-Vlaanderen. Het bestaande corpus moet uitgebreid worden.

Lit.: *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de la ville d'Arras*, Atrecht, 1860, p. 226; K. DE FLOU, *Verslag bij de Commissie ingediend door den heer Karel de Flou, werkend lid der Academie over zijne wetenschappelijke zending naar Frankrijk in april 1910*, in *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde*, 1910, p. 718-736; KUHN, 1940, p.143; PANOFSKY, p. 407, n. 4; OOSTERMAN, 1993.

D.V. – J. B.O.

55 (6). RITUALE VAN HET KAPITTEL VAN SINT-PIETER TE ARIËN. – Zuid-Vlaanderen (Ariën-aan-de-Leie (Aire-sur-la-Lys) ?), ca. 1400 – 1415.

Parijs, Bibliothèque nationale, ms. nouv. acq. lat. 3106.

Codex; perkament; i+A-B+136 folia; niet-oorspronkelijke foliëring; de voorlaatste katern (fol. 125-132) is fout ingebonden: fol. 131-132 horen thuis voor fol. 127; blad en bladspiegel resp. 274 x 200 mm en 200 x 133 mm; 1 kolom, 22 regels; reclamen. Latijn; gotisch boekschrift van groot en klein formaat; muzieknnotatie. Rubricering. Geïllustreerde initialen van 8 à 9 regels; 1 gedecoreerde initiaal van 13 regels versierd met ruitmotief (fol. 17); initialen van 2 à 4 regels in goud op rode en blauwe kas; initialen van 1 regel in blauw of rood met resp. rood en zwart penwerk; bij de gezangen is de aanvangsletter vergroot en voorzien van groteske gezichten; randdecor op bladzijden met geïllustreerde of gedecoreerde letters; regelvullingen. Fol. B vertoont de stempel van het kapittel van Ariën. Romantische band in bruin leder over karton met goudstempeling en voorstelling in reliëf van een kathedraal; rug: MANUSCRIT DU CHAPITRE D'AIRE (19de eeuw). – Afb. 58.

Het Rituale bevat in het eerste gedeelte teksten m.b.t. tijdseigen en sanctorale (fol. 1-56), waaronder de vespers voor het feest van de dedicatie van de kerk van Ariën een voorname plaats innemen (fol. 47-51vo). Dan volgen gebeden voor processies op Kerstdag en Driekoningen, de wijding van de doopvont, de nocturnen voor de overledenen, allerlei zegeningen (fol. 57vo-69). Daarna vindt men teksten i.v.m. het exorcisme van zout en water, de absolutie op Aswoensdag en de zegening van de asse (fol. 69-89). Doop- en huwelijksliturgie, de litanie en de gebeden bij ziekenbezoek, evenals het Dodenofficie sluiten de codex af (fol. 89vo-116). In de 15de-16de eeuw werden door diverse handen gebeden toegevoegd voor verscheidene feesten ter ere van Maria en andere heiligen (fol. 116vo-130). Fol. 131-132vo bevatten nota's